

UDK: 378.091.33:51

**TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING LOYIHALASH
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI****Xidirova Dildora Zayniddinovna**

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

“Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” kafedrasida dotsent (PhD)

Telefon:+998973136559

Annotatsiya:Bugungi jamiyatda ro'y berayotgan murakkab bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar doimo ta'lim sohasidagi o'zgarishlarni keltirib chiqara oladi. Zamonaviy oliy ta'lim tizimining asosiy vazifasi sifatiga erisha olishdan iboratdir. Unda bitiruvchi nafaqat yuqori intellektual qobiliyatga hamda ijodiy darajada kasbiy faoliyatni amalga oshira olishga tayyor bo'lib, boshqa abituriyentlarga nisbatan bir qator raqobatbardosh ustunliklarga egadir.

Kalit so'zlar:Kasb, ta'lim, talaba, talab, jarayon, tizim, tajriba, bilim, qiziqish, faollik, o'zlashtirish, tavsifa, maqsad, mohiyat, rejalashtirish.

Аннотация:Сложные социально-экономические изменения, происходящие в современном обществе, всегда могут привести к изменениям в сфере образования. Главной задачей современной системы высшего образования является достижение качества. В нем выпускник не только обладает высокими интеллектуальными способностями и готов осуществлять профессиональную деятельность на творческом уровне, но и имеет ряд конкурентных преимуществ перед другими абитуриентами.

Ключевые слова:занятие, образование, ученик, потребность, процесс, система, опыт, знание, интерес, деятельность, овладение, рекомендация, цель, сущность, планирование.

Annotation:Complex socio-economic changes taking place in today's society can always lead to changes in the field of education. The main task of the modern higher education system is to achieve quality. In it, the graduate not only has high intellectual ability and is ready to carry out professional activities at a creative level, but also has a number of competitive advantages over other applicants.

Keywords:Occupation, education, student, demand, process, system, experience, knowledge, interest, activity, mastery, recommendation, goal, essence, planning.

Bugungi jamiyatda ro'y berayotgan murakkab bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar doimo ta'lim sohasidagi o'zgarishlarni keltirib chiqara oladi. Zamonaviy oliy ta'lim tizimining asosiy vazifasi sifatiga erisha olishdan iboratdir. Unda bitiruvchi nafaqat yuqori intellektual qobiliyatga hamda ijodiy darajada kasbiy faoliyatni amalga oshira olishga tayyor bo'lib, boshqa abituriyentlarga nisbatan bir qator raqobatbardosh ustunliklarga egadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimlarini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-sonli Farmoni O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh etishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab olish, zamonaviy bilim hamda yuksak ma'naviy-

axloqiy fazilatlarga egaligi, mustaqil fikrlay oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, amaliyotga joriy etilishi oliy ta'lim tizimida tub islohotlarni amalga oshirishga asos bo'la oladi [6].

Texnika oliy ta'lim tizimlarini ta'lim jarayonida talabalarining loyihalash kompetensiyasini oshirish yo'llarini ochib berish hamda darajalarini tavsiflash yuzasidan bizning qarashimiz N.V.Matyashning nuqtai nazariga yaqin, u loyihalash kompetentligini faoliyat jarayonida sub'ektning integratsiyaviy xarakteristikasi sifatida tushunadi, bu shaxsning mustaqil nazariy hamda amaliy faoliyatga qobiliyati, tayyorligida ifodalana oladi turli sohalarida loyihalarni yarata olish hamda amalga oshirish, tabiiy, madaniy muvofiqlik tamoyillariga asoslangan holda ijtimoiy amaliyotdir, deb ta'kidlab o'tadi [90].

Tadqiqotimizda, talabalarining loyihalash kompetentligi – bu o'quv jarayonida sub'ektlarining zamonaviy texnologiyalarni qo'llay olish, loyihalash ko'nikmalarini hamda integral loyihalarni ishlab chiqish, kasbiy o'sish hamda rivojlanish muammolarini hal etish uchun tashkil qilingan loyihalash faoliyatidan foydalanish qobiliyati hisoblanadi.

Biz ushbu hodisani keng hamda tor ma'noda ko'rib chiqa olamiz. Tor ma'noda loyihalash kompetentligi talabalarining aniq loyihalarni ishlab chiqish, mustaqil tadqiqot o'tkaza olish, ma'lumotlarni qayta ishlash, loyihadan samarali foydalanish qobiliyatini namoyon etadi.

Bugungi kunda keng ma'noda loyihalash kompetentligi bo'lajak kadrning loyihalash tafakkuriga egaligini, fanlar orasidagi integral aloqalardan xabardorligini, o'z-o'zini tarbiyalay olish, kasbiy o'sish, shaxsiy rivojlanishni amalga oshirish qobiliyatini, loyihalash jarayoni yordamida raqobatbardoshlik bo'lgan darajasini oshirishni anglata oladi.

Loyihalash malakasi bu – loyihalash faoliyati jarayonida shakllana oladi, ya'ni kasbiy ahamiyatga moyil bo'lgan vazifani hal etishga qaratilgan original mahsulotlar (loyiha) ni ishlab chiqish bo'yicha tashkil qilingan ishlardir, shaxs uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar hamda shaxsiy fazilatlarni egallay olish hamda rivojlantirishga qaratilgandir.

Talaba uchun loyihalash – bu shaxsning o'zini o'zi anglash, ijodiy salohiyatini ochib bera olish, kasbiy o'sish hamda rivojlanishni amalga oshirish, mustaqil kognitiv jarayonda tajriba orttira bilish imkoniyatini ochib beradi. O'qituvchi uchun bu nazariy ma'lumotlarni ishlab chiqish kasbiy tajribaga aylantira olish, talabalarining raqobatbardosh qobiliyatlarini, tarbiyalashga intilishlarini oshirish uchun imkoniyat yaratib bera oladigan usullardan biridir [83].

Loyihalash jarayonida o'qituvchining roli juda ham muhim. O'qituvchi talabaning sherigiga, maslahatchisiga aylana oladi, har bir talaba bilan yakka tartibda ishlay oladi. O'qituvchi nafaqat tlarga qiziqarli loyihalarni berishda yordam beradi, balki ularning ijodiy salohiyatini namoyon qilishga harakat qiladi, talabalarining loyihalash qobiliyatining darajasini maqsadli tartibda oshira oladi [109].

Texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarining loyihalash kompetentligini oshirishdan asosiy maqsad ularni kasbiy jarayonga tayyorlash, yuqori darajadagi raqobatbardoshligini ta'minlay olishdan iborat bo'lib, bu uning kuchli raqobat muhitida mehnat bozorida talabiga ijobiy ta'sir ko'rsata oladi [117].

Bugungi kundagi zamonaviy mutaxassisning loyihalash kompetentligining tarkibiy qismlari yuzasidan biz quyidagilarni ajratib ko'rsata olamiz [145, 147, 149]:

- loyihalash ko'nikmalari, qobiliyatlarining mavjudligi;
- loyihalash to'g'risida fikrlay olish;
- loyihalash faoliyati jarayonida o'z-o'zini tarbiyalay olish hamda o'z-o'zini takomillashtirishga tayyorlik;
- loyihalash sifatini adekvat baholay olish qobiliyati.

Loyihalash malakasi quyidagi loyihalash ko'nikmalarini va qobiliyatlarini o'z ichiga oladi [146, 148]:

- kognitiv (mustaqil kognitiv faoliyatni tashkil qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati, analitik fikrlashning mavjudligi, intellektuallik);
- tadqiqot (axborot bilan ishlay olish qobiliyati – izlash, tanlash, vazifalar hamda maqsadlarni belgilay olish, reja, tuzilmasini tuzish, xulosalar chiqarish);
- integrativ (fanlar orasidagi integrativ aloqalarni bilish, loyihalarda bilimlarni sintez qila olish qobiliyatidir);
- multimedia (loyihada ma'lumotni idrok eta olish uchun bir nechta kanallardan foydalanish, multimedia vositalari bilan ishlash, taqdimotlarni ishlab chiqish qobiliyati);
- ijodiy (ijodiy fikrlay olishning mavjudligi, ijodiy izlanishga intilish hamda o'ziga xoslik).

Loyihalash jarayonida muhim o'rinni rivojlangan dizaynda fikrlash egallaydi, ushbu narsalarga loyihalar sifatida qaralib, ularga loyiha sifatida munosabatda bo'la olish tushuniladi.

Loyihalash fikrlash ko'rinishida o'ylashdan ko'ra samaraliroq bo'lgan jarayondir. Loyihalashga doir fikrlay olish – kelajakka qarash, uni rejalashtira olish, loyihalash, yangi fikrlar, g'oyalarni ishlab chiqish, ularning tuzilishi hamda tayyor mahsulotga (loyihaga) aylantirish, loyihalash faoliyati mobaynida ko'rinadigan natijaga erisha olish hisoblanadi. Loyihalashga oid bo'lgan fikrlash loyihadan loyihaga bosqichma-bosqich ravishda shakllana oladi. Bu bo'lajak loyihaning taqdimotini hamda uning asosiy qarashlarini konsepsiyasidan to amalga oshirishgacha bo'lgan, yakuniy natijani prognoz etish, loyiha harakatlarining to'g'ri vektorini qura olish hamda urg'ularni o'z vaqtida joylashtirish qobiliyatini o'z tarkibiga oladi. Loyihalash fikrlay olish har qanday yangi narsaga ochiq fikrni qaratadi. U aks ettirilishi uchun, ya'ni o'z ishini bajara olishi hama baholash, jarayonida tuzatiladi hamda tavsiflanadi [140].

Loyihani adekvat hamda malakali baholay olish mahorati loyiha malakasining yuqori bosqichini ko'rsatib bera oladi. Loyihani baholash jarayoni – bu uning qiymatini aniqlash, ahamiyatini, kuchli hamda zaif bo'lgan tomonlarini belgilab olish hisoblanadi. Talabaning loyihalash kompetentligi esa quyidagilar bo'yicha baholay olamiz [80]:

- taqdimot jarayoni;
- loyihaning mazmuni;
- loyihaning qay darajada ijodkorligi;

- chet tilini bila olish;
- natijalarni taqdim eta olish estetikasi;
- savollarga aniq hamda asosli javob bera olish qobiliyati;
- axborot sifati (muammoliligi, originalligi, yangiligi);
- muvaffaqiyatli himoya etish.

Har qanday mezon besh ballik tizimda baholanadi, so'ngra ballar qo'shilib chiqiladi hamda loyiha uchun umumiy ball belgilab olinadi [52].

Talabalarining loyiha ishlarini kuzatish natijasida biz shunga amin bo'ldikki, ularning loyihalash kompetentligini shakllantirish darajalarini bo'limlarga bo'lib chiqdik bular: quyi, o'rta, yuqori.

Yuqori daraja ancha yaxshi rivojlangan loyiha bajarishda ko'nikmalarga hamda qobiliyatlari bilan tavsiflanadi. Talaba mustaqil ravishda bilim olish faoliyatini samarali amalga oshira oladi, o'z-o'zini tarbiyalaydi hamda o'z-o'zini takomillashtirishga faol intiladi, taklif qilingan mezonlar bo'yicha loyihani etarli darajada baholaydi, yaxshi takomillashgan dizayn tafakkuriga ega bo'ladi. Uning loyihalari g'oyaning o'ziga xos ekanligi, qiziqarli dizayni, ijodkorligi, yorqin taqdimoti bilan ajralib ko'rsatiladi. Talaba mavzu bo'yicha ma'lumotga ega bo'lib, savollarga to'g'ri hamda aniq javob bera oladi.

Loyihalash malakasining o'rta darajasiga ega bo'lgan talaba o'rtacha darajadagi loyihalarni yaratish uchun yetarlicha rivojlangan ko'nikma va qobiliyatlarga ega. U asosan mustaqil kognitiv jarayonni amalga oshirishga qodir bo'lib, o'z-o'zini tarbiyalash hamda o'z-o'zini rivojlantirishga tayyor bo'ladi, loyihani hamma taklif etilgan mezonlar bo'yicha baholay biladi, loyihalash bo'yicha uning tafakkuri yetarli darajada shakllanmagan. Loyihalar qoniqarli bo'lib, ammo ijodkorlik hamda o'ziga xoslik yo'q. Keltirilgan savollarning barchasiga javob berma olmaydi.

Quyi darajadagi talaba loyihalash ko'nikmalari hamda qobiliyatlarini yetarli darajada o'zlashtirmagan, talaba vaqti-vaqti bilan mustaqil ravishda bilish faoliyatini amalga oshirishga qodir, uning loyihalashdagi tafakkuri takomillashmagan, o'z-o'zini tarbiya olish hamda o'z-o'zini rivojlantirish istagi yo'q darajada. Talaba loyihani yetarlicha baholay olmaydi, berilgan savollarga javob berishda qiynaladi.

Texnika oliy ta'lim dargohlari talabalarining loyihalash kompetentligini oshirish bo'yicha maqsadli hamda izchil ravishda ishlarni tashkil qilish lozim. Bu mehnat bozorining bugungi sharoitlariga mos kela oladigan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash yo'lidagi muhim qadamlardan biridir.

Olingan natijalarga tayangan holda, biz talabalarining loyihalash jarayoniga qay darajada tayyorligini samarali takomillashtirish uchun quyidagi bir qator shartlarni bajarishimiz lozim, degan xulosaga keldik:

- talabalarining loyihalash jarayoniga tayyorgarligi modelini yaratish;
- loyihalarini yaratish orqali yechimlarni talab eta oladigan haqiqiy muammoli masalalarni yaratish;

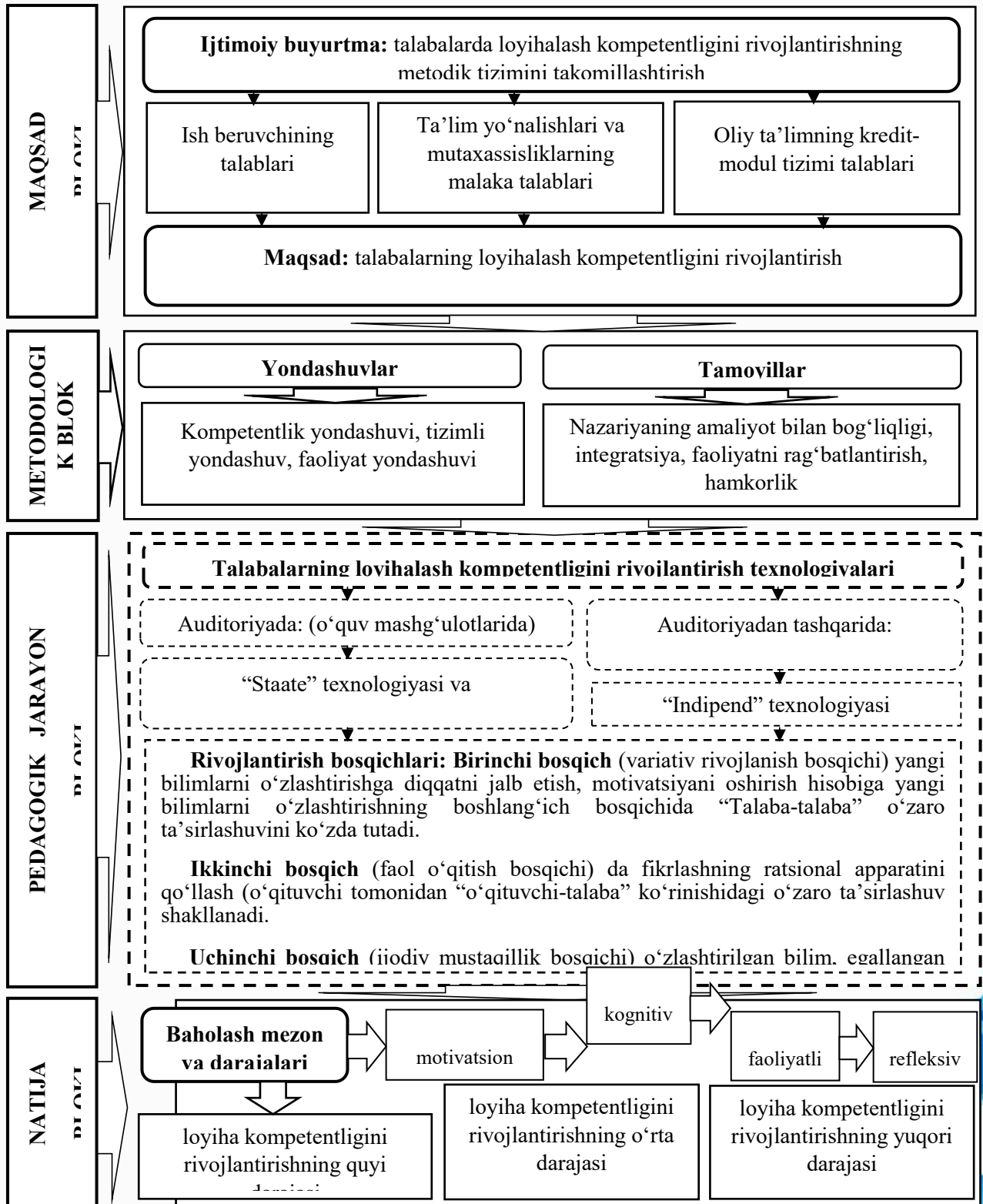
- loyihalash jarayoni doirasida talabalarning qidiruv hamda ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil qilish.

Umumiy hamda ijtimoiy pedagogikaga oid bo'lgan atamalarning izohli lug'ati shuni ko'rsatib beradiki, o'quv modeli – bu ta'limni amalga oshirishda talaba hamda pedagog faoliyatini tashkil qilishning tizimlashtirilgan asosiy qoliplari majmuasidan biridir [100]. Pedagogika fanida ta'lim jarayoni ham, pedagogik faoliyat ham modellashtiriladi.

Bizning tadqiqot davomidagi fikrimizcha, ilmiy-pedagogik modellarni asosiy afzalliklaridan biri – bu taqdim etilayotgan ma'lumotlarning yaxlitligidir, bu esa o'z o'rnida ushbu ob'ektni bilib olishga hamda yondashuvni amalga oshirishga imkoniyat yaratib beradi. Model quyidagi asosiy tarkibiy bloklardan iborat: maqsad; metodologiya; pedagogik jarayon; natija. Loyihalash faoliyatiga tayyorgarlikning tarkibiy qismlari va rivojlanish darajalarida ifodalanadi.

Talabalarning o'quv jarayonida loyihalash faoliyatiga tayyorligini rivojlantirish jarayonining mohiyati, tuzilishi va mazmuni to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun o'rganilayotgan hodisani modellashtirishni bilish kerak. Maxsus o'qitish tizimini yaratish va tashkil etish yo'llarini modellashtiruvchi modelni qurish kerak. Kasb ta'limi lug'atida ta'lim modeli o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan va amalga oshiriladigan ta'lim jarayonining namoyishi sifatida belgilanadi [82].

Maqsad – har qanday pedagogik modelning tizimni tashkil etuvchi elementidir. Keltirib o'tilgan ushbu modelda biz texnika oliy ta'lim dargohlari talabalarining loyihalash kompetentligini oshirish uchun yaratgan modelimizni keltirib o'tamiz (2.1.1-rasm).



2.1.1-rasm. Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining loyihalash kompetentligini rivojlantirish tuzilmaviy modeli

talabalarning loyihalash faoliyatiga tayyorligini rivojlantirish edi. Pedagogik modellashtirish turli sharoitlarda tadqiqot mavzusini tushunishga yordam beradi. Shuni ham unutmangki, modellashtirish tadqiqot ob'ektidagi asosiy o'ziga xoslikni, aynan o'rganilayotgan jarayon bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi.

Maqsadga tayanib, vazifalar belgilab olindi:

- kasbiy jarayonning qiymat yo'nalishlarini shakllantira olish, loyihalash jarayoni uchun motivatsiyani oshirish;
- talabalarning loyihalash faoliyati sohasidagi professional bilimlarni mustahkamlash;
- loyihalarni ishlab chiqish va boshqarish sohasida kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish.

Ishlab chiqilgan pedagogik modelning yetakchi maqsadi va vazifalari uning ichki mazmunini belgilaydi. Ta'lim mazmuni bu – pedagogik jihatdan moslashtirilgan bilim, ko'nikma, ijodiy faoliyat tajribasi bo'lib, dunyoga hissiy qiymat munosabatida tushuniladi, uning o'zlashtirilishi shaxsning takomillashishini ta'minlay oladi.

Bizning fikrimizcha, talabalarning loyihalash faoliyatiga tayyorgarligini rivojlantirishga shaxsga yo'naltirilgan va kompetentlikka asoslangan yondashuvlar g'oyalarni aks ettiruvchi pedagogik texnologiyalarni yaratish hamda o'quv jarayoniga joriy etish yordam beradi.

S.A.Zaysevaning ta'kidlab o'tishicha, talabaning individualligi hamda kasbiy o'sishi bilan bog'liq bo'lib, ularning mazmuni zamonaviy, axborot, ijtimoiy, ishlab chiqarish texnologiyalari hamda kasbiy tayyorgarligining rivojlanish darajasi bilan ko'rsatiladi [51].

Shuningdek, fikrimizcha, kompetensiyaga asoslangan va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar o'qituvchilar va talabalar uchun o'quv jarayonida eng qulay sharoitlarni ta'minlaydi. Ularning barchasini qisqacha ko'rib o'tamiz. Kompetentlik yondashuvi o'z tarixida maqsadi, ko'lami, mazmuni bo'yicha ko'plab o'zgarishlarga duch kelmoqda. Ilm-fandagi kompetentlik yondashuvi insonda ma'lum bir qobiliyat turini paydo bo'lish nuqtai nazaridan pedagogik jarayonni o'rganish hamda tavsiflashni ta'minlay oladigan tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi [149].

Kompetentlik – faoliyatda amalga oshiriladigan qobiliyatlar to'plami sifatida tavsiflanadi. Kompetensiya – muayyan kasbiy sharoitlarda faoliyatni amalga oshirishga tayyorligini ifodalovchi vaziyatli kategoriya, kompetentlik esa barqaror mazmunli belgi va namoyon bo'lish xususiyatlaridir [150].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Матяш Н.В., Володина Ю.А. Методика оценки проектной компетентности студентов [Электронный ресурс].// Психологическое исследование. Интернет-журнал, 2011. № 3(17). – Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/num/2011n3-17/488-matyash-volodina17.html>
3. Зайцева С.А., Смирнов П.В. Этапы формирования проектной компетентности будущего учителя в вузе.// Ж.: Школа будущего, 2016. №6. С. 128-134

4. Зайцева С.А., Смирнов П.В. Формирование проектной компетентности бакалавров педагогического направления подготовки средствами специальных информационных дисциплин. // Мир Науки. Научный интернет-журнал, 2017. № 5. С. 4-11.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi 5310600 - Transport vositalari muxandisligi (avtomobil transporti) ta’lim yo‘nalishi malaka talablari. – T., 2020. 13 b.
6. Urazova M.B. Bo‘lajak kasb ta’lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish. // Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2015. 260 b.
7. Уразова М.Б. Теория и практика системы подготовки будущего педагога к проективной деятельности (на примере направления профессионального образования). – Ташкент: Камалак, 2012. 142 с.
8. Umarova F.A. Talabalarga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida kiyimlarni loyihalash va modellashtirishni o‘rgatish metodikasini takomillashtirish. // Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021. 51 b.